

Meis kõigis on kindlalt juurdunud ettekujutus progressist. Me usume, et maailm ei muutu mitte halvemaks, vaid paremaks ning nii me kujutamegi ajalugu joonena, mida mööda me liigume. Mõõdanikus on ajalugu nähtud ka ringi või isegi paigalseisuna. Ajaloo vaatlemine joonena on vaid üks võimalikke käsitlusviise.

Kuid mis siis ikkagi viib ajalugu seda joont mööda edasi ja kas sellel joonel on ka lõpp? Kas on olemas lõplik, täiuslik ühiskond, progressi lõpp? Kui jah, milline siis oleks selline ühiskond? Kas see oleks unistus või košmaar?

Karl Marx uskus, et ajalugu on progress lõpliku, täiusliku ühiskonna – kommunismi – poole. Tema ideed muutsid maailma sel määral, et kuni viimase ajani elas maailmas neli inimest kümnest ühiskondades, mida nimetati marksistlikeks. Marx oli muutunud teatud liiki "religioosseks" kujuks ning tema teosed olid omandanud religioossete raamatute staatuse.

Marxi elutöö on aidanud kaasa nüüdisaegse ühiskonnateaduse sünnile, muutnud ajaloo uurimist ja mõjutanud sügavalt filosoofiat, kirjandust ja kunsti.

Marksismis võib eristada kolme komponenti:

- ▶ süstemaatiline filosoofia,
- ▶ majandusteooria,
- ▶ eetika.

Marx kirjutas, et "Filosoofid on maailma ainult mitmeti seletanud, kuid asi seisab selles, et teda muuta." Tema jüngrid on seda mõtet sõnasõnalt võtnud.

Marx ja tema filosoofia

Karl Marx (1818–83) sündis Trieris, Saksamaal. Tema keskklassi kuulunud perekond oli juudi päritolu, kuid võtnud omaks protestantismi. Ta astus Bonni ja seejärel Berliini ülikooli, kus sai filosoofiadoktori kraadi. Ta ei siirdunud akadeemilisele tööle, vaid valis tegevusväljaks vasakpoolse ajakirjanduse, kuni valitsus sulges ajalehe, mille juures ta töötas. Ta abiellus oma lapsepõlveaegse kallimaga ning siirdus Pariisi, kus ta 1843. aastal kohtas Friedrich Engelsit. Sellest kohtumisest sai alguse nende eluaegne koostöö. Kui 1848. aasta revolutsioonilist liikumist Euroopas tabas lüüasaamine, siirdus Marx koos perega Londonisse, kuhu jäi oma elu lõpuni. Algul elas ta väga vaeselt, kuid Engelsilt ja oma igapäevaste artiklite eest "New York Tribune'is" saadud raha, aga ka naise pärandus,

hoidsid perel hinge sees. 1867. aastal ilmus esimene köide tema hiigeltööst "Kapital". Marxi maine tõusis 1870ndatel aastatel, kui see teos tõlgiti prantsuse, vene ja inglise keelde. Ta haigestus bronhiiti ja suri 1883. aastal. "Kapitali" ülejäänud köited lõpetas juba Engels – aasta enne oma surma, 1894. aastal.

Tudengina Berliinis olles märkas Marx, et filosoofias valitses Hegel (1770–1831). Hegel oletas, et ajalugu on metafüüsiline protsess, mis viib täiuslikkusele. Hegeli filosoofiat järginud noorhegeliaanid arvasid aga, et selle protsessi või "dialektika" näol on tegemist inimteadvusega, mis vabastab end neist illusioonidest, mis takistavad enesemõistmist ja vabadust.

Hegeli filosoofia rõhutab teatud ideid, mida on edasi arendanud teised filosoofid, kaasa arvatud Marx. Alljärgnevas esitame mõningaid neist.

Karl Marx

- ▶ Ajalugu on protsess.
- ▶ Sündmused on osa süsteemist – ajalool on mõte ja eesmärk.
- ▶ Muutused on progressiivsed.
- ▶ Optimism.

Teataval määral nägi Hegeli filosoofia-süsteem ette evolutsiooni – võib-olla kuulsaimat XIX sajandi teooriat.

Marx kaasas paljugi Hegeli süsteemist oma filosoofiasse, kuid asendas "metafüüsika" "majandusega" ning "rahvused" "klassidega". "Vaimu" ajaloost sai "klassivõitluse" ajalugu. Vastavalt "Kommunistliku partei manifestile" on senini eksisteerinud ühiskondade ajalugu olnud "klassivõitluse ajalugu".

Marx nimetas oma ajalookäsitust "dialektiliseks materialismiks", mille arengu eesmärgiks

"Inimese teadvus muutub koos iga muutusega, mis leiab aset tema materiaalses olemises."

on klassideta ühiskond. Algul Marx uskus, et suurim illusioon, mis inimkonda oma kütkes hoiab on religioon – ta nimetas seda “oopiumiks rahvale”. Hiljem ta veendus, et suurim hädaoht inimese vabadusele peitub siiski majanduses.

Marksistlik majandusteadus

Marx arvas, et ühiskond muutub siis, kui muutub tema majanduslik baas.

*Materiaalse elu tootmise viis tingib sotsiaalse, poliitilise ja vaimse elu protsessi üldse. Mitte inimeste teadvus ei määra nende olemist, vaid, vastupidi, nende ühiskondlik olemine määrab nende teadvuse.*²

Feodalism andis tööstusrevolutsiooni saabumisega teed kapitalismile. Maaomanikud ja pärisorjad asendusid omanike ja töölistega. Kapitalism annab vältimatult teed sotsialismile kui lõplikule ühiskonnavormile. “Mitte inimeste teadvus ei määra nende olemist, vaid, vastupidi, nende ühiskondlik olemine määrab nende teadvuse.”

Ajalugu on klassivõitluse ajalugu; iga ühiskond on kõlbelises mõttes üle eelnevast. Ja klasside kadumisega kaob ka võitlus ning jõuab kätte ajaloo lõpp.

Marx eristas kolme klassi:

- ▶ kapitalistid, kellele kuuluvad tootmisvahendid;
- ▶ töölised, kes on sundsõltuvuses omanikest vajaduse tõttu saada tööd;
- ▶ keskklass – väikeärimehed, elukutsetega inimesed ja “valgekraed”.

Marx uskus, et nende klasside struktuur on määratud tootmisvahenditega, st majanduslikult.

Ta oletas, et töö on “inimese olemuseks”, kuid töölised on “võõrandunud”, ära lõigatud oma loomusest, olles sunnitud tootma asju, mis kuuluvad teistele. Tegelikult kannatavad töölised enesest võõrandumise all: tööstus, mis peaks muutma nende elu paremaks, teeb selle hoopis hullemaks, sest töö dehumaniseerib neid.

Kapitalistlikus ühiskonnas, kinnitab Marx, koheldakse töölisi ebaõiglaselt, sest:

- ▶ marksistliku tööväärtusteooria järgi töölised vahetavad oma töö raha vastu, et ära elada;
- ▶ marksistliku lisaväärtusteooria järgi kapitalistid müüvad tooteid kasumiga ning teenivad seega rohkem kui välja annavad;
- ▶ kapital kontsentreerub: Marxi järgi on kapital “akumuleeritud töö”. Tööline saab töö

Marx, Jumal ja inimloomus

Marx arvas, et pigem ühiskond vormib inimloomust, mitte vastupidi. Seega võiks ühiskonna muutmine kaasa tuua ka inimloomuse muutumise, mille tulemusel leiaksid lahenduse ühiskonna- ja inimprobleemid. Ta pooldas seda seisukohta, sest oli materialist. Ta uskus, et eksisteerib üksnes materia. Seetõttu ei uskunud ta inimesel olevat hinge.

Ateist sai Marxist juba noorena. Ta leidis, et usk Jumalasse on pelgalt “soovunelmate täitumine” ning et Feuerbach (1804–72) on oma töödega pannud ateismile tugeva aluse. Seetõttu ei tegele- lenud Marx küsimusega, kas Jumal on olemas või mitte, küll aga huvitas teda religioon kui sotsiaalne jõud. Ta nägi religioonis “oopiumi rahvale”, mis loob üksnes illusiooni õnnest, mitte aga tõelist õnne ning mille tulemuseks on inimeste keskendumine hauatagusele, mitte aga praegusele elule.

Marx kirjutas: “Religiooni kriitika lõpeb õpetusega, et inimene on inimese jaoks kõrgeim olend...” Jumalast vabanemisega kasvab võimalus pöörata rohkem tähelepanu inimestele.

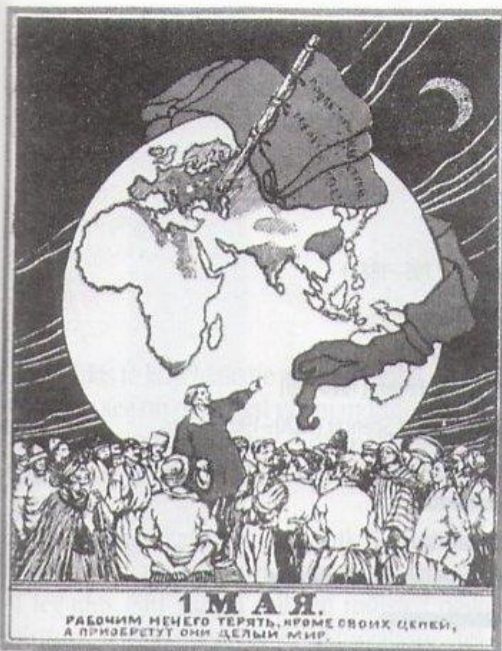
Aga kas see, et inimesed Jumala olemasolu soovivad, tähendab seda olla? Marxi ateism oli isiklik ja eelnes tema filosoofiale.

Marx on küll mitmel moel valgustanud religiooni toimimist ühiskonnas, kuid Jumala olemasolu küsimus jääb ikkagi lahtiseks.

“vahetusväärtuse” – palga – tehtud töötundide eest, kuid “kasutusväärtus” – raha valmistatud toodete eest – läheb kapitalistile.

Kuna kapitalistid tahavad kõrgeid hindu ja madalaid palku, töölised aga madalaid hindu ja kõrgeid palku, on konflikt vältimatu ning Marx ennustas revolutsiooni. “Kriitikarelva ei saa ilmselt asendada relvade kriitikaga. Materiaalset jõudu saab väärata üksnes materiaalse jõuga.”

Probleemi lahendus on küllaltki lihtne – kapitalismi asendamine kommunismiga. Kommunism hävitab palgad ja eraomanduse ning teoks saab võrdsete inimeste klassideta ühiskond. Kõik on siis rahul. Sõjaväge pole enam vaja, eksploateerimine kaob ning inimesed hakkavad töötama üldiseks hüvanguks. Marxi arvates on selline revolutsioon vältimatu. Sellises tulevikuühiskonnas kehtiks põhimõte: “Igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi.”

Marx oli optimist ja tema eetika kaugeimaks eesmärgiks oli inimese vabadus. Ta tundis, et masinate ajastu väärtusetustab inimest ning inimesed igatsevad inimliku, vabade ja võrdsete ühiskonna järele.

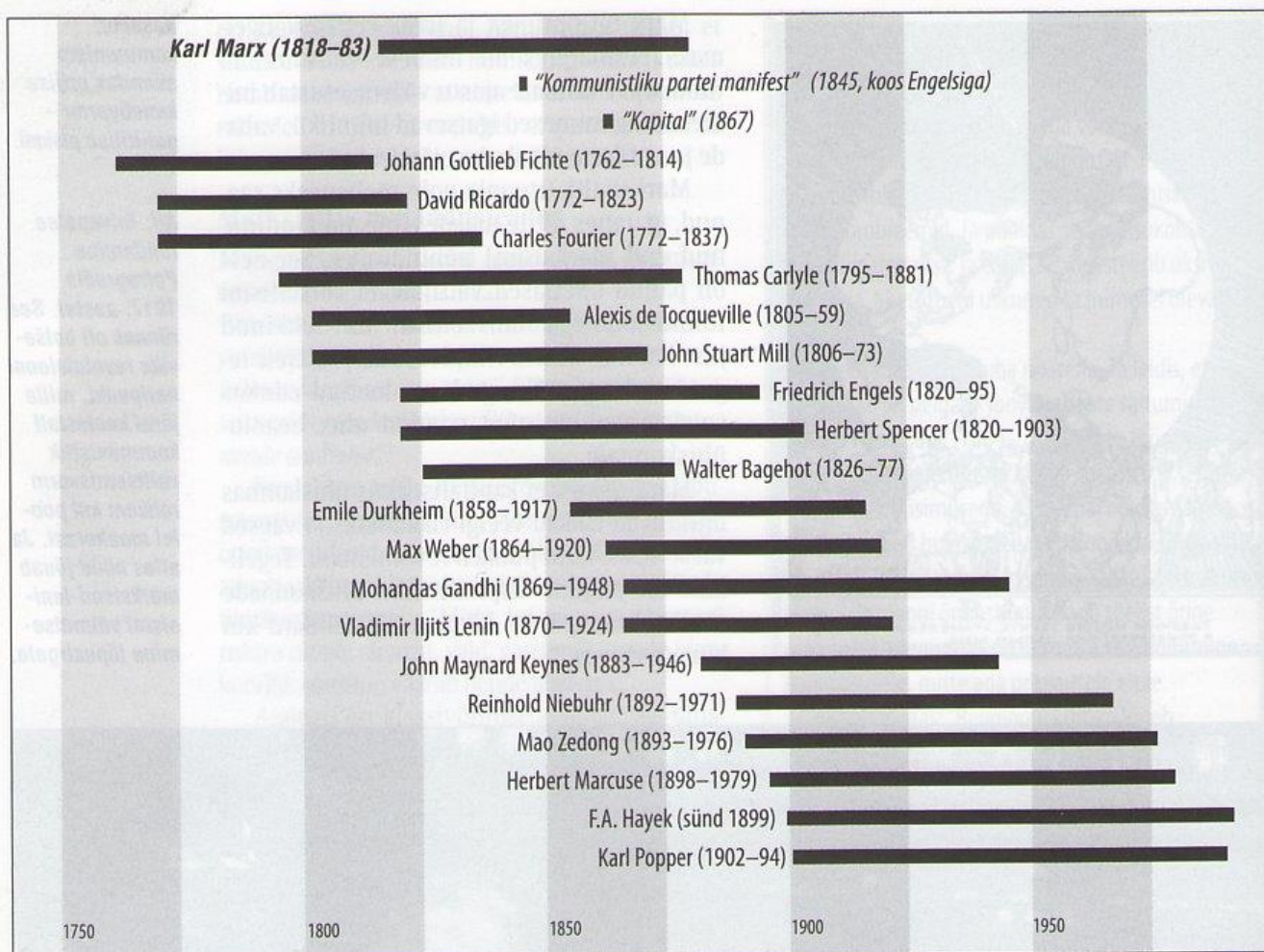
Marksistlik utoopia pole tõelisuseks saanud, igatahes mitte maades, mis on kuulutanud end marksismil põhinevaks. See-eest on paljud õpetlased väitnud, et sotsialismi tunnusjoontega ühiskonnad on tekkinud just kapitalistlikes riikides, kus jõuliselt tegevavad ametiühingud, on loodud edukas sotsiaalhooldus ning pandud alus heaoluühiskonnale.

Marx uskus, et kapitalistlikus ühiskonnas muutuvad rikkad veelgi rikkamaks ja vaesed vaesemaks, kuni puhkeb revolutsioon. Tegelikult on paljude kapitalistlike ühiskondade töölised tänapäeval kõrgem elustandard kui kunagi varem.

Vasakul:
kommunism
sünnitas erilise
kunstivormi –
poliitilise plakati.

All: Talvepalee
ründamine
Petrogradis
1917. aastal. See
rünnak oli bolševike
revolutsiooni
haripunkt, mille
järel kehtestati
kommunistlik
valitsemisvorm
rohkem kui pool-
lel maakerast. Ja
alles nüüd jõuab
marksismi-leni-
nismi võimutse-
mine lõpusirgele.

Veidi kriitikat

Marx näitas, kuidas majanduslikud jõud määravad ühiskonna ideoloogia, religiooni ja filosoofia. Ta heitis ka terava pilgu tarbimisühiskonda ja näitas, kuidas kapitalism sageli kontrollib meid, samas kui tegelikult peaksime meie hoopiski kapitalismi kontrollima. Samas jäävad siiski mõned küsimused:

- ▶ Kui "loomulik" on "nokkimisjärjekord"³? Valitseja ja valitsetavad eksisteerivad ka looduses, kas saab siis sellist jaotust vaadelda puhtal kujul ühiskondliku nähtusena?
- ▶ Kindlasti on inimesed valmis võitlema selle eest, mida nad õigeks peavad, kuid selleks ei pea ilmtingimata olema üksnes klassihuvid.
- ▶ Kas inimloomus on ikka nii muudetav, nagu Marx oletas? Kas me ikka oleme täiel määral ühiskonna sünnitis või on meis ka midagi enamat?

Marx juhtis tähelepanu võitlusele klasside vahel, mitte nende sees. Ta oli suur internatio-

nalist, väites, et "töolistel ei ole kodumaad". Võib-olla eiras ta liiga kergekäeliselt isiksuse ja rahvusluse jõudu.

Marxi elutöö on mõjutanud miljoneid. See on muutnud maailma. Aga võimalik, et need muutused pole alati olnud sellised, milliseid Marx oli lootnud.

Edasiseks mõtlemiseks

1. Kas teie arvates kujundab ühiskond teie arvamusi? Kui jah, siis kuidas?
2. Millised poliitilised muutused on teie arvates vajalikud parema ühiskonna rajamiseks? Kirjutage oma poolne manifest ja põhjendage seda.
3. Marx tõi näite, et keegi võib elada õnnelikult väikeses majas, kuid siis võib tulla keegi teine ja naabrusesse suurema maja ehitada, mistõttu too endine õnnelik võib hakata samuti suuremat maja ihaldama. Isegi juhul, kui meil on kõike piisavalt, õpetab ühiskond meid tahtma veelgi rohkem. Mida arvate teie sellest tendentsist? Kas on võimalik ühiskond, kus igapähele on kõike küllalt?